

Теслик Н. М., психолог відділення кадрового забезпечення Сумської філії Харківського національного університету внутрішніх справ (м. Суми)

СТРУКТУРНІ ЗВ'ЯЗКИ ОЦІННОГО СТАВЛЕННЯ ДО ПРАВА У СИСТЕМІ ЦІННОСТЕЙ СТУДЕНТІВ ВНЗ МВС

Розглянуто проблему структурних зв'язків оцінного ставлення до права у системі цінностей особистості студентів. Проведено психологічне дослідження відношення до права і особливостей системи цінностей особистості у студентів вищого навчального закладу МВС.

Рассмотрена проблема структурных связей оценочного отношения к праву в системе ценностей личности студентов. Проведено психологическое исследование отношения к праву и особенностей системы ценностей личности студентов высшего учебного заведения МВД.

The article is devoted to the problem of structural connections of evaluation attitude toward the law in the system of values of personality of students. Psychological research of the attitude toward the law and peculiarities of the system of values of personality of the students of higher educational establishment of MIA is made.

Визначальним чинником успішності будь-якої діяльності є рівень сформованості системи цінностей особистості. Цінності й норми належать до категорії міжнаукових і відіграють важливу роль у психолого-правовому відношенні як системоутворюючі фактори правової психології. Цінності виникають унаслідок використання різноманітних природних та соціальних предметів і явищ для задоволення потреб індивідів. У психологічному плані – це значущість для індивіда, групи чи суспільства будь-яких реальних чи ідеальних предметів, явищ і процесів: поглядів, переконань, ідеалів, інтересів, звичаїв, традицій, символів, правил, заборон, вчинків, подій, – усього, що відповідає чи суперечить нашим бажанням і прагненням [1, 76].

Проблематика цінностей є однією з пріоритетних у психології особистості. Система цінностей особистості має достатньо багатий досвід вивчення як у вітчизняній (наприклад, у працях Б.Г. Ананьєва, Б.С. Братуся, О.М. Леонтьєва, Д.О. Леонтьєва, І.Г. Сеніна, Л.М. Смирнова, О.Б. Фанталової, В.А. Ядова та інші), так і у зарубіжній психології (зокрема у роботах А. Маслоу, В. Франкла, С. Шварца). Незважаючи на значний науковий інтерес до зазначеної тематики, проблема співвідношення правової свідомості до системи цінностей особистості залишається актуальним питанням.

Об'єктом даного дослідження є правова свідомість у взаємодії із системою цінностей особистості.

Предмет дослідження – структурні зв'язки системи цінностей особистості та оцінних уявлень про право у студентів ВНЗ МВС.

Метою дослідження є вивчити місце та зв'язки оцінного ставлення до права як складової правосвідомості у системі цінностей особистості. Для реалізації мети були поставлені **завдання** дослідження:

- дослідити оцінні уявлення про право у студентів вищого навчального закладу МВС;
- вивчити особливості системи цінностей студентів шляхом застосування різних психодіагностичних методів;
- виявити співвідношення оцінного ставлення до права із системою цінностей особистості.

Існує значна кількість класифікацій цінностей, зокрема цінності поділяють на предметні (предмети потреб та інтересів людей) та цінності свідомості (виражають ставлення людини, слугують критерієм оцінювання). Юридично опосередковані цінності, або правові цінності, включають, по-перше, базові правоохоронні цінності, наприклад, людина – найвища цінність; по-друге, – правозахисні цінності: державні інститути, право, правопорядок, правоохоронні органи тощо [1, 76].

Значущість права для суспільства полягає в упорядкуванні та узгодженні суспільних відносин. Право як засіб соціального контролю є суспільною цінністю, адже порушення його норм викликає конфлікт із цінностями даного суспільства. Водночас правові норми стають цінністю кожної особистості, оскільки захищають такі категорії, як: життя людини, свободу, власність тощо, а також визначають відносини індивіда та держави, міжособистісні відносини [2, 178].

Інтеріоризація правових норм забезпечує високий рівень правової свідомості, як однієї із форм суспільної свідомості. Правосвідомість

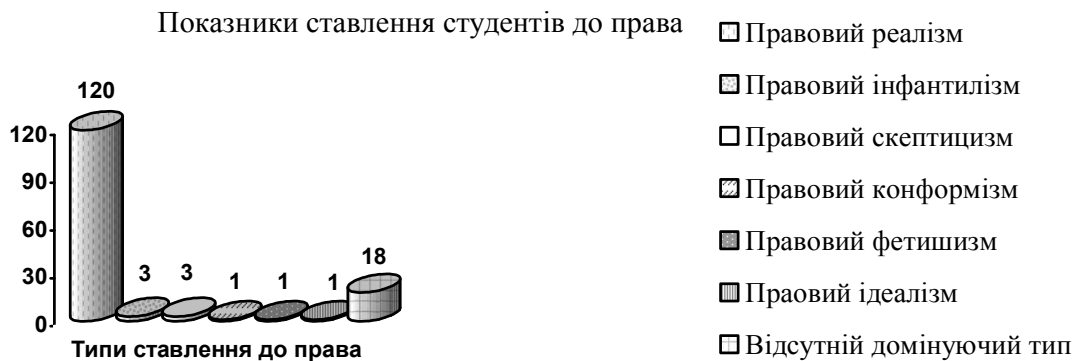
являє собою систему правових поглядів, теорій, ідей, уявлень, переконань, оцінок, почуттів, що виражають ставлення до існуючого та бажаного права. Сутністю цього поняття є засвоєна суб'єктом система знань, яка відображає прийнятий у суспільстві правопорядок і становить основу самоорганізації соціально-нормативної поведінки [3, 127]. Складовою правосвідомості є оцінні уявлення про право. Для практичного вивчення питання співвіднесення цих уявлень із системою цінностей особистості нами проведено дослідження із застосуванням наступних методів.

Вивчити особистісні оцінні уявлення про правову систему дозволила оригінальна методика Д. Безносова «Ставлення до права» [4, 214]. Система цінностей особистості досліджувалась за допомогою таких методик: «Рівень співвідношення «цінності» і «доступності» у різних життєвих сферах» О.Б. Фанталової, методика вивчення цінностей особистості Ш. Шварца, опитувальник термінальних цінностей (ОТеЦ) І.Г. Сеніна. Статистична обробка отриманих емпіричних даних здійснювалась за допомогою методів математичної обробки: методу рангової кореляції r_s Спірмена та U-критерію Манна-Уїтні.

Вибірка дослідження складалася із 147 студентів 1 та 2 курсів Сумської філії Харківського національного університету внутрішніх справ віком від 17 до 20 років. За результатами діагностики з числа цих

студентів сформовано 3 групи першокурсників загальною чисельністю 96 респондентів. До кожної групи включені студенти, що відповідно до методики Д. Безносова мають реалістичне ставлення до права, а також ті, у яких переважає інший тип ставлення. У зв'язку з невисокою часткою респондентів, для яких правовий реалізм не є домінуючим, такі студенти частково, методом простої вибірки, були включені до кількох груп.

За результатами дослідження переважаючим типом ставлення до права студентів-правознавців визнаний правовий реалізм [рис. 1]. Класифікація ставлення до права російського дослідника Д. Безносова об'єднує 8 типів: правовий реалізм, ідеалізм, конформізм, фетишизм, інфантилізм, скептицизм, цинізм та нігілізм [5, 67]. Перший тип – правовий реалізм – відображає найбільш адекватне сприйняття права, позитивну його оцінку та готовність дотримуватися правових норм, передбачає сформованість правових понять та переконань, які ґрунтуються на розумінні правової системи. Правовий реалізм невіддільний від почуття правового обов'язку, відповідальності, законності дій, поваги до права, солідарності з вимогами права. Цілком закономірно, що абсолютна більшість досліджуваних (120 із 147 чол., тобто 82% респондентів) – студентів вищого юридичного навчального закладу – виявила саме реалістичне ставлення до права.

Частина опитаних (9 чол., тобто 6%) виявили схильність до правого інфантилізму, скептицизму, конформізму, фетишизму, ідеалізму. Всі ці типи ставлення до права, як і правовий реалізм, об'єднує схильність до дотримання норм закону, проте відрізняється оцінка його значущості, тобто цінність права для конкретного індивіда. Позитивне ставлення до права при недостатності юридичних знань характеризує правовий ідеалізм та фетишизм. Якщо перший тип

пов'язаний із завищеною оцінкою ролі права у суспільстві, то другий виникає на основі наділення права надприродною, містичною силою.

Нейтральна оцінка закону, яка свідчить про невисоку її цінність для особистості, хоча й виключає готовність до протиправної поведінки, є ознакою правового конформізму, інфантилізму та скептицизму. У 18 осіб (12% респондентів) поєднуються кілька типів ставлення до права, що свідчить про

Рис. 1

Питання психології

відсутність сформованої оцінки правової системи, коливання при формуванні власної думки.

Цілком закономірно, що студенти вищого юридичного навчального закладу не виявили вираженої схильності до правового цинізму та нігілізму, які є ознакою деформації правової свідомості та пов'язані з готовністю до протиправної поведінки.

Прослідкувати структурні зв'язки значущості права у системі цінностей особистості неможливо без дослідження особливостей останньої. 34 першокурсники, у тому числі 22 респонденти, які за методикою Д. Безносова виявляють правовий реалізм, та 12 респондентів, які мають інший домінуючий тип чи не мають сформованого ставлення до права, увійшли до групи дослідження системи цінностей за опитувальником Ш. Шварца. Методика Ш. Шварца побудована як модифікація методики М. Рокіча на основі концепції про мотиваційні цілі ціннісних орієнтацій і універсальність базових людських цінностей [6, 7].

М. Рокіч, В.О. Ядов та інші дослідники у ціннісних орієнтаціях виділяють два класи: цінності-цілі (термінальні цінності) та цінності-засоби (інструментальні цінності). Термінальні цінності визначають основну мету, довготривалі перспективи, суть життя, ustalені суспільні еталони. Інструментальні цінності детермінують шляхи та інструменти у досягненні мети.

Вихідною позицією у методиці Ш. Шварца є переконання, що найбільш суттєвий змістовний аспект, що викликає відмінності між цінностями, – тип мотиваційних цілей, вираженням яких є ці цінності. Найвищі оцінки у досліджуваній групі отримали наступні типи [табл. 1]:

- універсалізм – пов'язаний з прагненням розуміння, терпимості, захистом благополуччя усіх людей та природи. Універсалізм невід'ємно пов'язаний із періодом розширення соціальних контактів, який є надзвичайно актуальним для студентів 1 року навчання;

- самостійність – похідна від потреби самоконтролю і незалежності. Висока значущість цієї цінності пов'язана із традиційним розумінням періоду навчання у ВНЗ як переходу до самостійного життя;

- безпека – прагнення до безпеки для інших та самого себе, гармонія, стабільність суспільства та взаємовідносин.

Оскільки фактором правосвідомості є готовність до засвоєння закріплених законодавчо норм правомірної поведінки, індивідуальна оцінка права теоретично має зв'язок із нормативними ідеалами, цінностями особистості на рівні переконань. Порівняльний аналіз результатів усіх респондентів групи виявляє кореляцію на рівні достовірності $p=0,05$ показників значущості ціннісного типу «традиції» за опитувальником Ш. Шварца та правового реалізму за методикою Д. Безносова (критерій Спірмена $r_{\text{спм.}} = 0,34$). Мотиваційною метою такої цінності є повага, прийняття звичаїв та ідей, які існують у культурі, готовність дотримуватися їх. У суспільстві традиції реалізуються у формі релігійних обрядів, вірувань і норм поведінки, зокрема, правових.

Відмінності за цим показником також підтверджуються при порівнянні результатів студентів, що виявляють правовий реалізм, і тих, у яких домінує інший тип ставлення до права. Перші надають традиціям більшого значення, що з високою достовірністю $p=0,01$ підтверджує застосування критерію U Манна-Уїтні ($U_{\text{емп.}} = 57,5$).

Таблиця 1

Показники системи цінностей особистості студентів

Тип цінностей	Показники групи	Студенти, у яких домінує тип ставлення до права	
		правовий реалізм	інші типи
Універсалізм	26,35±8,59	27,5±8,71	24,25±8,31
Самостійність	24,14±3,72	24,5±3,71	23,5±3,8
Безпека	23,35±4,17	23,27±3,91	23,5±4,8
Доброта	22,44±5,04	23,9±3,91	19,75±5,91
Досягнення	20,35±5,24	20,9±4,11	19,33±6,95
Конформність	17,88±4,29	18,68±4,2	16,42±4,23
Влада	15,26±4,21	14,9±4,29	15,92±4,17
Гедонізм	14,71±2,99	14,77±1,97	14,58±4,4
Традиції	14,35±5	16,18±3,63	11±5,56
Стимуляція	14,26±3,65	14±3,22	14,75±4,45

Мотиваційною метою типу цінностей конформність Ш. Шварц називає стримування і запобігання діям, які можуть зашкодити

оточуючим, тобто вимагає стримувати схильності, що викликають негативні соціальні наслідки. Ця мета співзвучна цілям

Питання психології

законодавства, правової системи взагалі. Студенти, для яких домінуючим ставленням до права є правовий реалізм, схильні вище оцінювати конформність. Статистично значущі відмінності наявні на рівні достовірності $p=0,05$ за критерієм U Манна-Уїтні: $U_{\text{емп.}} = 85$.

У той же час відсутня кореляція між показниками ставлення до права та такими цінностями, як досягнення, влада, гедонізм. Це свідчить на користь того, що студенти, у яких ставлення до права не відповідає реалістичному, не сприймають правову систему як інструмент маніпулювання заради особистого успіху, високого соціального статусу, задоволення життям, тобто не готові до неправомірної поведінки з метою особистої вигоди.

Вивчення системи цінностей у групі чисельністю 27 студентів відбувалось за допомогою опитувальника термінальних цінностей (ОТелЦ) І.Г. Сеніна. Найбільш важливими термінальними цінностями респонденти вважають досягнення конкретних і відчутних результатів діяльності, високе матеріальне положення та збереження власної індивідуальності [табл. 2].

Високою достовірністю за методом рангової кореляції r_s Спірмена характеризується взаємозалежність показників правового реалізму респондентів групи та цінності «розвиток себе»: $r_{s \text{ емп.}} = 0,54$ на рівні достовірності $p=0,01$. Висока значущість даної цінності відзначає зацікавленість людини в об'єктивній інформації про власне «Я», виражає бажання самовдосконалення, засноване на вірі у високі потенційні можливості, які вимагають реалізації.

Статистично значуща кореляція виявлена також щодо таких термінальних цінностей, як високе матеріальне становище та досягнення. Взаємозв'язок на рівні достовірності $p=0,05$ між орієнтацією на матеріальний добробут та шкалою «правовий реалізм» за методикою Д. Безносова визначено за критерієм r_s Спірмена ($r_{s \text{ емп.}} = 0,42$).

Термінальна цінність досягнення у методиці І.Г. Сеніна пов'язана з прагненням досягнути конкретних і відчутних результатів, чітко планувати власні дії та виконувати заплановане. Важливішою ця цінність є для студентів, які мають вищі показники за шкалою «правовий реалізм» методики Д. Безносова (за критерієм Спірмена $r_{s \text{ емп.}} = 0,42$ на рівні достовірності $p=0,05$).

Таблиця 2

Показники термінальних цінностей особистості студентів

Тип термінальних цінностей	Показники групи	Студенти, у яких домінує тип ставлення до права:	
		правовий реалізм	інших типів
Духовне задоволення	7,02±2,19	7,21±1,96	6,62±2,88
Високе матеріальне положення	9,23±1,21	9,58±0,77	8,5±1,77
Збереження власної індивідуальності	9,14±1,51	9,26±1,52	8,88±1,69
Розвиток себе	9,06±1,3	9,21±1,43	8,75±1,04
Власний престиж	8,66±1,19	8,74±1,28	8,5±1,07
Активні соціальні контакти	8,52±1,42	8,53±1,58	8,5±1,2
Креативність	7,9±1,64	8,26±1,69	7,12±1,36
Досягнення	9,6±0,83	9,53±0,91	9,75±0,7

Застосування критерію U Манна-Уїтні доводить, що студенти, домінуючим типом ставлення до права яких є правовий реалізм, більш схильні до реалізації творчих можливостей, внесенню змін у всі сфери свого життя, прагнуть уникати стереотипів та урізноманітнити життя ($U_{\text{емп.}} = 44$ на рівні достовірності $p=0,05$).

Щодо життєвих сфер, у яких за методикою І.Г. Сеніна визначається представленість термінальних цінностей, найбільшу увагу студенти приділяють сферам суспільного життя та освіти [рис. 2]. Адже першокурсники знаходяться у ситуації навчання, що й детермінує підвищений

інтерес. Крім того, студенти першого року навчання перебувають у новому соціальному середовищі, активно розширюють контакти у площині суспільного життя.

Між показниками значущості сфери освіти й навчання та правовим реалізмом за методикою «Ставлення до права» існує залежність, яка підтверджується методом рангової кореляції r_s Спірмена: $r_{s \text{ емп.}} = 0,46$ ($p=0,05$). Також встановлено зв'язок з іншою сферою – професійним життям. Більш значуща ця сфера для студентів, які у дослідженні за методикою Д. Безносова виявляють правовий реалізм (на рівні статистичної достовірності $p=0,05$; $r_{s \text{ емп.}} = 0,43$).

Питання психології

Дані результати цілком прогнозовані з урахуванням того, що респонденти – студенти вищого навчального закладу МВС України. Провідним видом діяльності студентів є навчання, спрямоване на засвоєння знань про

правову систему України, а спеціальність, яку першокурсники обрали майбутньою професією, безпосередньо пов'язана із дотриманням та захистом права.

Показники значущості життєвих сфер особистості студентів

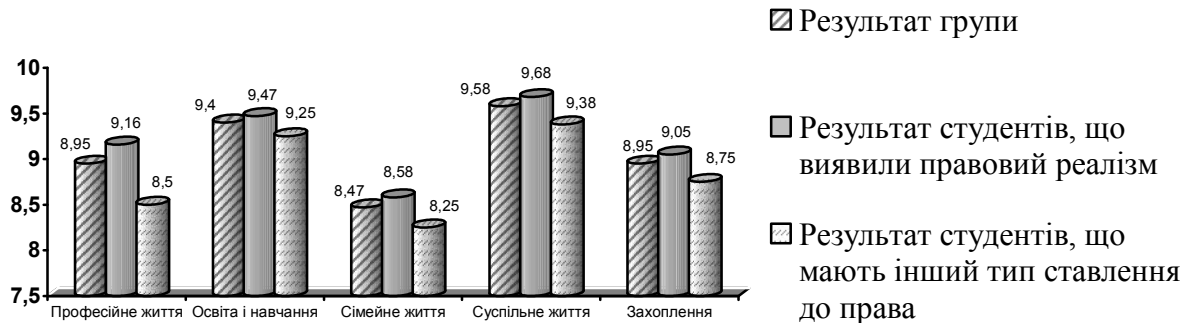

Рис. 2

У групі загальною чисельністю 32 студенти була застосована методика О.Б. Фанталової, в основі якої лежить принцип попарного порівняння 12 цінностей [7, 8]. Результати дослідження у групі дозволяють говорити не лише про значущість певних цінностей для особистості, але й про оцінку їх доступності, тобто про відмінності між увлеченнями бажаного та досяжного.

Студенти досліджуваної групи найвищими цінностями визнали здоров'я, щасливе сімейне життя, кохання та дружбу [табл. 3]. На підтвердження загальноновизнаних гендерних стереотипів дівчата більшою цінністю наділяють щасливе сімейне життя, творчість, свободу, а юнаки – високу життєву активність.

Таблиця 3

Показники термінальних цінностей особистості студентів

Тип цінності	Показники групи	Студенти, у яких домінує тип ставлення до права:	
		правовий реалізм	інші типи
Активне життя	3,94±1,72	3,58±1,61	4,46±1,8
Здоров'я	9,16±2,76	8,63±3,15	9,85±1,95
Цікава робота	4,44±1,5	3,95±1,39	5,15±1,41
Краса природи і мистецтва	1,81±1,8	1,89±2	1,69±1,6
Любов	7,34±2,62	7,47±2,93	7,15±2,19
Матеріально-забезпечене життя	6,69±2,21	6,79±2,27	6,54±2,18
Наявність гарних і вірних друзів	7,03±2,36	8±2,03	5,62±2,14
Впевненість у собі	6±1,83	6±2	6±1,63
Пізнання	4,19±2,13	4,26±2,02	4,08±2,36
Свобода	5,19±2,67	5,89±2,49	4,15±2,67
Щасливе сімейне життя	7,94±2,87	7,26±3,21	8,92±2,02
Творчість	2,19±1,96	2,21±2,02	2,15±1,95

О.Б. Фанталова пропонує визначати внутрішні конфлікти та вакууми шляхом співвіднесення цінності та доступності кожної категорії. Варто зауважити, що менш доступні об'єкти можуть набувати вищої особистісної значущості виключно через їхню недосяжність. Найменш доступним респонденти вважають здоров'я (13 чол.) та матеріальне забезпечення життя (7 чол.). Лише один студент відчуває брак свободи – незалежності у вчинках. Саме показники за цією категорією, на наш погляд, варто

порівняти зі ставленням до права, оскільки правова система, з одного боку, гарантує волю, недоторканність особи, з іншого, – у певному сенсі обмежує вибір поведінки рамками юридично прийнятих норм.

Студенти, які за методикою Д. Безносова виявляють правовий реалізм, вище цінують свободу й незалежність, ніж ті, у яких домінує інший тип ставлення до права. Методом рангової кореляції r_s Спірмена встановлено залежність між показниками правового реалізму та оцінкою значущості свободи за

Питання психології

методикою О.Б.Фанталової на рівні достовірності $p=0,05$ ($r_{s \text{ емп.}}=0,36$). Цей висновок підтверджується також порівнянням значущості свободи студентів, які мають реалістичне ставлення до права, з тими, у яких домінують інші типи за результатами методики Д.Безносова. За критерієм U Манна-Уїтні виявляються статистично значущі відмінності на рівні достовірності $p=0,05$ ($U_{\text{емп.}}=79$).

Підсумовуючи, можна зробити висновок, що основною детермінантою, мотивуючим фактором правомірної поведінки є узгодженість індивідуальної системи цінностей і норм із суспільною. Результати дослідження свідчать про домінування у студентів вищого навчального закладу МВС реалістичного ставлення до права.

Власне правова система будь-якої держави покликана охороняти загальнолюдські цінності, але, набуваючи авторитету серед громадян, перетворюється на самостійну цінність. Адже цінності є джерелом норм, які їх захищають; норми, у свою чергу, оцінюються і стають цінностями. Особливостями системи цінностей студентів є висока значущість самостійності та збереження власної індивідуальності, прагнення універсалізму, а також розширення соціальних контактів. Особиста оцінка правової системи, її сприйняття впливає та одночасно визначається системою цінностей особистості, зокрема традиціями, конформністю, прагненням до саморозвитку, досягнень, незалежності.

Література

1. Энциклопедия юридической психологии / [под. общ. ред. А. М. Столяренко]. – М. : Закон и право, 2003. – 607 с.
2. Черданцев А. Ф. Теория государства и права : учеб. [для вузов] / Черданцев А. Ф. – М. : Юрайт, 2000. – 432 с.
3. Бандурка А. М. Психология управления / Бандурка А. М., Бочарова С. П., Землянская Е. В. – [2-е изд., доп. и перераб.]. – Х. : ТИТУЛ, 2006. – 750 с.
4. Почебут Л. Г. Взаимопонимание культур: методология и методы этнической и кросс-культурной психологии. Психология межэтнической толерантности : учеб. пособие / Л. Г. Почебут. – [2-е изд.]. – СПб. : Изд-во Санкт-Петерб. ун-та, 2007. – 279 с.
5. Безносков Д. С. Правовое сознание: структура, содержание, виды / Безносков Д. С. // Вестник Санкт-Петербургского университета. – Вып. 2. – 2008. – Серия 12. Психология. Социология. Педагогика. – С. 59–70.
6. Карандашев В. Н. Методика Шварца для изучения ценностей личности: концепция и методическое руководство / В. Н. Карандашев. – СПб. : Речь, 2004. – 70 с.
7. Фанталова Е. Б. Диагностика внутриличностного конфликта / Е. Б. Фанталова. – М. : Фолиум, 1997. – 48 с. – (Журнал практического психолога).